

Monarchia Kazimierza Wielkiego

◀ Kazimierz Łokietkowiec, nazwany później Wielkim, wstąpił na tron w wieku dwudziestu trzech lat. Początki jego rządów nie były łatwe, a do najważniejszych zadań, przed którymi stanął, należało dokończenie dzieła rozpoczętego przez jego ojca, Władysława Łokietka, czyli zjednoczenie kraju. W czasie rządów Kazimierza nastąpiło przesunięcie granic Polski na wschód. W pamięci potomnych pozostał on jednak przede wszystkim władcą-reformatorem, który „zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną”. Z lewej obraz Rafała Hadziewicz przedstawiający króla nadającego przywileje chłopom.

Piotr Hawalec/M-STUDIO

Potomni docenili zasługi ostatniego władcy Polski z dynastii Piastów, nadając mu w pełni zasłużony przydomek „Wielki”. W ciągu swych długich, bez mała 40-letnich rządów (od 1333 do 1370 roku), Kazimierz Wielki, dzięki dalekowzrocznej polityce, przemysłanej i konsekwentnej działalności reformatorskiej, potrafił zbudować podstawy nowoczesnego państwa, którego terytorium znacznie powiększył.

W wykorzystując pomyślną koniunkturę, tak polityczną, jak i gospodarczą, Kazimierz Wielki zapewnił Polsce silną pozycję w ówczesnej Europie, trwałe granice i pomyślny rozwój gospodarczy. Rozmach, z jakim zakładał nowe miasta, budował mury obronne, wznosił

zamki i fundował kościoły - a za jego przykładem szli również możnowładcy świeccy i duchowni - znalazł odbicie w jakże trafnym powiedzeniu, że „Kazimierz Wielki zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną”.

Kryzys w Europie

W XIV wieku poważny kryzys, nie tylko zresztą gospodarczy, ale i polityczny, przeżywały rozwinięte kraje Europy: Anglia, Francja, państwa włoskie oraz zachodnie tereny Niemiec; epidemia tzw. czarnej śmierci (dżumy) w latach 1348-50 spowodowała zmniejszenie liczby ludności w Europie o 1/3. Na to nałożył się spadek dochodów wielkich posiadaczy ziemskich, będący efektem rozwoju gospodarki pieniężnej i wzrostu znaczenia mieszczaństwa. Rycerstwo zachodnioeuropejskie szukało dodatkowych dochodów przede wszystkim w wojnach (wojnie stuletniej 1337-1453, wojnie domowej we Włoszech, walkach o tron cesarski w Niemczech pomiędzy Habsburgami, Wittelsbachami i Luksemburczykami). Drobne rycerstwo rekompensowało sobie straty poprzez wzmocnienie ucisku chłopów, bądź po prostu rozbój.

W znacznie mniejszym stopniu kryzys dotknął monarchie środkowoeuropejskie. Stwarzało to Polsce, Czechom i Węgrom szansę na szybszy rozwój gospodarczy oraz nadrobienie opóźnień ustrojowych i kulturalnych; liczni osadnicy, bankierzy, kupcy szukali w tej części Europy bezpieczniejszych obszarów dla swej działalności.

wych i kulturalnych; liczni osadnicy, bankierzy, kupcy szukali w tej części Europy bezpieczniejszych obszarów dla swej działalności.

Trudne początki

Początek rządów Kazimierza Wielkiego, który koronował się na króla Polski zaraz po śmierci Władysława Łokietka, był bardzo trudny; faktycznie bowiem panował jedynie w Małopolsce i Wielkopolsce. Głównym zadaniem, przed jakim stanął młody i niedoświadczony monarcha, było dokończenie dzieła ojca, czyli zjednoczenie kraju. Nie chodziło tylko o przyłączenie pozostałych dzielnic, ale również o pozyskanie dla tej idei rycerstwa, duchowieństwa oraz rosnącego w siłę i zyskującego na znaczeniu mieszczaństwa. Ciągłe bowiem silne były tendencje odśrodkowe wśród części możnowładztwa, elity władzy, uformowanej przecież jeszcze w okresie rozbięcia dzielnicowego, nie zawsze potrafiące myśleć w kategoriach interesu całego państwa.

Kazimierz Wielki zdołał szybko zaprowadzić rządy prawa, co wzmocniło autorytet władzy królewskiej. Drugim ważnym zagadnieniem było dostosowanie polityki zagranicznej do ciągle jeszcze skromnych możliwości (przede wszystkim militarnych) monarchii. Wprawdzie Władysław Łokietek potrafił z niemalym uporem i determinacją

◀ Fragment obrazu Bronisława Abramowicza ukazującego słynną ucztę u raju krakowskiego Wierzyńka, która odbyła się przy okazji zjazdu monarchów w Krakowie w 1364 roku. W zjeździe uczestniczyli między innymi: cesarz Karol IV oraz królowie - cypryjski, duński i węgierski.

nocne Węgry), w którym wzięli udział: Kazimierz Wielki, Jan Luksemburski jako gospodarz, król węgierski Karol Robert oraz delegacja zakonu krzyżackiego. Ogłoszono wówczas pokój między Polską a Czechami, Jan Luksemburski zrzekł się pretensji do polskiego tronu, zaś Kazimierz Wielki wypłacił mu za to 20 tysięcy kop groszy praskich, nie rezygnując wszakże z praw do Śląska.

Spór polsko-krzyżacki

Ogłoszone w czasie zjazdu stanowisko królów Czech i Węgier w sporze polsko-krzyżackim nie było korzystne dla Kazimierza Wielkiego. Wprawdzie miały wrócić do Polski Kujawy i ziemia dobrzyńska, ale Pomorze Gdańskie pozostawało nadal w rękach krzyżackich, tyle że jako „wieczysta jałmużna”. Król Polski nie przyjął tego wyroku i odwołał się jeszcze do papieża Benedykta XII.

Starania polskie na dworze papieskim okazały się skuteczne. Papież wyznaczył bowiem sędziów, którzy wezwali Krzyżaków na sąd do Warszawy. Proces polsko-krzyżacki toczył się przez 7 miesięcy, od 4 lutego do 15 września 1339 roku. Sędziowie papiescy: nuncjusz Galhard doktor Carceribus oraz Piotr, kanonik z Annecy we Francji, przesłuchali 126 świadków reprezentujących wszystkie klasy i grupy społeczne (od książąt po chłopów). Spisane i szczęśliwie zachowane zeznania stanowią ciekawy materiał dokumentujący stan świadomości narodowej ówczesnego społeczeństwa polskiego. Świadkowie byli zgodni, że Pomorze jest polskie, gdyż jego mieszkańcy mówią po polsku; ponadto wykazali bezprawność działań Zakonu i potwierdzili gwałty, mordy i zniszczenia popełnione przez Krzyżaków.

Ostatecznie wyrok sądu był dla rycerzy zakonnych niekorzystny. Mieli oni zwrócić Polsce wszystkie zagarnięte terytoria: Pomorze Gdańskie, Kujawy, ziemię chełmińską, dobrzyńską i micha-

cję walczyć o zjednoczenie Polski, zbyt często jednak i nazbyt pochopnie próbował rozwiązywać problemy polityczne na drodze wojennej. Kazimierz Wielki postępował bardziej rozważnie i roztropnie: realnie oceniał siły dopiero co zjednoczonego państwa i właściwie oceniał niebezpieczeństwo grożące mu ze strony zakonu krzyżackiego i króla Czech Jana Luksemburskiego (1296-1346).

Już w 1335 roku, wobec groźby wznowienia wojny z Zakonem i Czechami, Kazimierz zawarł porozumienie z Janem Luksemburskim, który jako zięć króla Czech (a od 1300 do 1305 roku także i Polski) Wacława II (1271-1305), wysuwał roszczenia do tronu polskiego. W sierpniu tegoż roku w słowackim mieście Trenczynie doszło do spotkania kanclerza Zbigniewa, kierującego polską polityką zagraniczną, z synem Jana Luksemburskiego, późniejszym cesarzem Karolem IV, podczas którego uzgodniono podstawy porozumienia. Przypieczętowano je w listopadzie 1335 roku na zjeździe monarchów w Wyszehradzie (pół-

Piotr Hawalec/JM-STUDIO

▶ **Władysław Łokietek zrywający układy z Krzyżakami w Brześciu Kujawskim** Jana Matejki. Krzyżacy zostali sprowadzeni na ziemię polską przez księcia Konrada Mazowieckiego w 1226 roku, by pomóc w walce z pogańskimi Prusami.

łowską. Zabiegi Zakonu w Awinionie sprawiły jednak, że papież nie zatwierdził ostatecznie warszawskiego wyroku, zaś Kazimierz Wielki nie miał wystarczającej siły, by wyegzekwować jego postanowienia. Jednakże strona polska zdołała wykorzystać orzeczenie sądu papieskiego propagandowo i zdyskredytować zakon krzyżacki w opinii europejskiej.

Przesunięcie na wschód

W lipcu 1339 roku na kolejnym zjeździe w Wyszehradzie doszło do zawarcia układu między królem Polski i królem Węgier, Karolem Robertem (żoną Karola była Elżbieta, siostra Kazimierza Wielkiego) co do następstwa tronu polskiego. W przypadku braku męskiego potomka Kazimierza Wielkiego, władzę w Polsce mieli objąć węgierscy Andegawenowie - Karol Robert lub jego syn. Układ ten, potwierdzony w 1355 roku, zobowiązywał króla węgierskiego do rewindykacji ziem polskich pozostających poza granicami monarchii kazimierzowskiej. Na zjeździe poruszono również kwestię władzy na Rusi Halicko-Włodzimierskiej. Ustalono, że w wypadku śmierci spokrewnionego z Kazimierzem Wielkim księcia Bolesława Jerzego Trojdenowicza, Węgrzy udzielą pomocy wojskowej królowi polskiemu przy przejmowaniu władzy na tym obszarze.

Niespodziewana śmierć Bolesława Jerzego Trojdenowicza (został otruty) zmusiła Kazimierza Wielkiego do wkroczenia w kwietniu 1340 roku na Ruś. Dopiero jednak dwie późniejsze wyprawy w 1344 i 1349 roku umożliwiły opanowanie ziemi przemyskiej i sanockiej, a następnie Lwowa i Halicza. Pomoc węgierska okazała się bardzo potrzebna: Polacy musieli walczyć nie tylko z książętami ruskimi, ale również z Tatarami i Litwinami aspirującymi do władania Rusią. W latach 1366-67 Kazimierz ostatecznie podporządkował sobie Ruś Halicko-Włodzimierską, zwaną też Rusią Czerwoną; książęta litewscy panujący w Belzie, Włodzimierzu i Chełmie złożyli mu bowiem wówczas hołd. Kazimierz Wielki starał się poprzez odpowiednią politykę gospodarczą zintegrować Ruś Czerwoną z resztą ziem państwa polskiego. Opanowanie Rusi Czerwonej nie było przejawem mocarstwowych ambicji ani też polskiej misji cywilizacyjnej na Wschodzie. Był to raczej rezultat doraźnej polityki - monarchia ostatnich Piastów, odsunięta na zachodzie i północy od historycznych granic państwa Bolesławów, wykorzystywała każdą sposobność poszerzenia terytorium.

Kazimierz Wielki nie zapominał jednak o granicy zachodniej i północnej. W lutym 1343 roku zawarł przymierze z książętami zachodniopomorskimi. Małżeństwo Bogusława V, księcia wologosko-słupskiego, z córką króla polskiego, Elżbietą, miało wzmocnić ten sojusz. Nie mogąc jednak liczyć na obiecaną pomoc Czechów ani Węgrów (w 1342 roku zmarł Karol Robert) przeciw Krzyżakom, Kazimierz Wielki podpisał w Kaliszu 8 VII 1343 roku pokój wieczysty z Zakonem. Królestwo Polskie odzyskało Kujawy i ziemię dobrzyńską, Zakon zatrzymał Pomorze jako „wieczystą jałmużnę”. Pokój w Kaliszu był korzystny, został bowiem zawarty w momencie osamotnienia politycznego Polski, niezdolnej do samodzielnej walki z zakonem krzyżackim.

Latem 1343 roku Kazimierz Wielki przygotowywał się do wojny o Dolny Śląsk, gdzie miał wiernego sojusznika, Bolka, księcia świdnickiego. Z planów tych jednak nic nie wyszło; dopiero w 1345 roku doszło do walk z Luksemburgami. W czerwcu wojska polskie, wspierane przez rycerstwo litewskie i węgierskie, najechały księstwo

raciborskie; w odwecie siły główne króla czeskiego podeszły pod Kraków i oblegały bez powodzenia miasto. W listopadzie 1347 roku Kazimierz Wielki, wykorzystując zaangażowanie nowego króla czeskiego i niemieckiego Karola IV w sprawę Rzeszy, rozpoczął kolejną wojnę o Śląsk. Ostatecznie Karol IV i Kazimierz Wielki podpisali 22 XI 1348 roku pokój w Namysłowie, przesądzający o przynależności Śląska do Królestwa Czech i kończący 15-letnie zabiegi rewindykacyjne Kazimierza wobec tych ziem.

Kazimierz Wielki zdawał sobie sprawę, że tylko szybki rozwój gospodarczy kraju zwiększy jego potencjał militarny; jego ojciec, Władysław Łokietek, mógł zmobilizować najwyżej 6 tysięcy rycerzy, on sam dysponował już siłami dwu- a nawet trzykrotnie większymi.

Polski władca starał się odgrywać czynną rolę w europejskiej dyplomacji. Politykę zagraniczną opierał na ścisłej współpracy z Węgrami i papiestwem. W 1356 roku zawarł w Pradze z Karolem IV „najściślejszą przyjaźń”; potwierdził wprawdzie rezygnację Polski ze Śląska, uzyskał jednak przejście Mazowsza pod polskie zwierzchnictwo. Wyrazem uznania dla pozycji politycznej polskiego władcy był zjazd monarchów, jaki odbył się we wrześniu 1364 roku w Krakowie. Uczestniczyli w nim: cesarz Karol IV, który rok wcześniej poślubił wnuczkę Kazimierza Wielkiego, oraz królowie - cypryjski, duński i węgierski, ponadto margrabiowie brandenburscy - Otto i Ludwik, margrabia morawski Jan, a także książęta - Bolko Świdnicki, Bolesław V Wologosko-Słupski, Siemowit III Mazowiecki i Władysław Opolski. Najgłośniejszym wydarzeniem zjazdu była wspaniała uczta u mieszczanina Wierzyńka, rajcy krakowskiego.

Polityka gospodarcza

Od początku panowania Kazimierz Wielki miał świadomość, że państwo które odziedziczył, składające się z dwu słabych gospodarczo dzielnic, zamieszkałych przez niespełna milion ludzi, wymaga głębokich reform. W zakresie gospodarki prorożkowa polityka króla wyrażała się w szeroko zakrojonym osadnictwie wiejskim, zakładaniu miast, usprawnianiu górnictwa, popieraniu rzemiosła i handlu, reformie monetarnej i dbałości

WAŻNIEJSZE DATY

1333

Koronacja Kazimierza Wielkiego

1335

Zjazd monarchów w Wyszehradzie

1339

Proces polsko-krzyżacki

1340, 1344, 1349

Wyprawy Kazimierza na Ruś

1343

Pokój wieczysty z Zakonem

1348

Pokój w Namysłowie

1370

Śmierć Kazimierza Wielkiego

o zwiększanie dochodów państwa. Za panowania Kazimierza przeprowadzono więcej lokacji wiejskich na prawie niemieckim (czynszowym) niż w całym okresie wcześniejszym. Akcja lokacyjna polegała na zakładaniu nowych wsi na tak zwanym „surowym korzeniu” lub przebudowywaniu już istniejących przez tworzenie gospodarstw łanowych (17-25 ha), na wprowadzaniu nowych metod gospodarowania (trójpółowka, żelazny pług kołowy, brony) oraz nadawaniu wsiom nowego kształtu przestrzennego (ulicówki - domy stawiano wokół głównej ulicy; owalnice - domy stawiano wzdłuż owalnego placu). Miasta zakładano obok grodów i rezydencji możnych, najczęściej w obrębie lub obok istniejących osad targowych. Jak się oblicza, lokacji miejskich było ponad 100, zaś lokacji wsi kilkunastokrotnie więcej. Król usprawnił działalność żup solnych, które już wcześniej dzięki Bolesławowi Wstydliwemu stały się przedsiębior-

▼ **Kazimierz Wielki i Żydzi, Wojciecha Gersona.** Kazimierz Wielki wielokrotnie normował prawami i przywilejami status ludności żydowskiej, której napływ do Polski znacznie wzrósł w XIV wieku.

Piotr Hawalec/M-STUDIO

stwami państwowymi. W XIV wieku eksport soli zapewniał Polsce dodatni bilans handlowy. Poważnym źródłem dochodów był także tranzyt, ziemie polskie łączyły bowiem dwie strefy gospodarcze - bałtycką i czarnomorską.

W 1338 roku na polecenie króla mennica królewska rozpoczęła wybijanie srebrnych groszy wzorowanych na monecie czeskiej, co dopomogło rozwojowi handlu w kraju i stworzeniu jednolitego systemu celnego. W trosce o skarb państwa wprowadzono poradne, czyli stały podatek gruntowy, placony przez szlachtę i duchowieństwo, oraz przeprowadzono rewindykację dóbr królewskich nieprawnie zagarniętych.

Rozwój gospodarczy miał istotny wpływ na zmiany układu społecznego; coraz wyraźniej zaznaczał się podział na stany - grupy o odrębnych prawach i przywilejach oraz powinnościach. Najlicniejszy stan tworzyli chłopcy (70% ogółu ludności), wśród których najbogatszą warstwę stanowili kmiecie - dziedziczni użytkownicy ziemi, prowadzący duże, łanowe gospodarstwa rolno-hodowlane. Ubożsi chłopcy, zagrodnicy i komornicy byli wykorzystywani przez kmieci jako najemna siła robocza. Stan mieszczański (około 20% społeczeństwa) dzielił się na: patrycjat, czyli najbogatszych ludzi w miastach (kupcy, część rzemieślników), oraz pospółstwo (drobni kupcy, kramarze, rzemieślnicy) i plebs (wyrobnicy, służba domowa). Większe miasta były w dużym procencie zasiedlone przez Niemców. O przynależności do stanu rycerskiego decydowało dziedziczne posiadanie ziemi oraz szlachectwo, dziedziczone po rodzicach lub uzyskane. Obok możnowładztwa - grupy najbogatszej - do tego stanu należało średnie i drobne rycerstwo. Duchowieństwo, przywilejami i warunkami życia, było podobne rycerstwu. Górne warstwy tego stanu (biskupi) wywodzili się z bogatszych rodów.

Reformy administracyjne

Niemniej ważne od integracji społeczno-gospodarczej kraju było przezwyciężenie dawnych podziałów dzielnicowych, zespolenie polityczno-administracyjne państwa. Temu miały służyć instytucje i urzędy centralne. Rada królewska była organem doradczym, zajmowała się całościową polityką państwa. Należeli do niej najwyżsi dostojnicy królestwa (kanclerz, podkanclerzy, marszałek dworu i podskarbi), dygnitarze ziemscy (wojewodowie i kasztelanowie), a także arcybiskup

i biskupi. Urzędy ziemi krakowskiej stawały się stopniowo urzędami centralnymi; podkanclerzy krakowski przyjął tytuł podkanclerzego Królestwa Polskiego. Wzmocnieniu uległ urząd starosty królewskiego. Starostowie byli powoływani dla poszczególnych ziem, często z pominięciem miejscowego rycerstwa, i reprezentowali interesy monarchii. Ich działalność wywoływała czasami sprzeciw możnowładztwa. W 1352 roku wojewoda poznański Maciej Borkowicz zorganizował konfederację przeciw staroście królewskiemu Wierzbicę z Paniewic.

Zmiany wprowadzono również w sądownictwie i prawodawstwie. Sądy ziemskie i podkomorskie zajmowały się sprawami cywilnymi, sądy grodzkie rozpatrywały cięższe przestępstwa. Dla miast i wsi powołano w 1356 roku Sąd Wyższy Prawa Niemieckiego oraz Sąd Sześciu Miast (Krakowa, Kazimierza, Wieliczki, Bochni, Olkusza i Nowego Sącza). Między 1357 a 1362 rokiem skodyfikowano prawo wielkopolskie (statuty piotrkowskie), później małopolskie (statut wiślicki). Statuty zawierały przepisy dotyczące ustroju państwa, prawa cywilnego i sądowego. Przyjęto w nich zasady, oparte na prawie rzymskim i mocno już zakorzenionym prawie zwyczajowym, że prawo nie działa wstecz i że nikt nie może być pozbawiony obrony prawnej. W zamyśle króla i jego najbliższych doradców, utworzony w 1364 roku uniwersytet krakowski miał ułatwić integrację kulturową i polityczną zjednoczonego państwa.

Kazimierz Wielki wiele uczynił dla obronności królestwa: 23 miasta obwiedziono murami i ufortyfikowano, wzniesiono 53 zamki oraz wprowadzono powszechny obowiązek wojskowy dla rycerstwa. Każdy rycerz miał przydział do konkretnej chorągwi.

Król i jego doradcy nie zapominali o ziemiach, które pozostawały poza granicami państwa. Wrazem tego była nowa koncepcja ustrojowa *Corona Regni Poloniae* (*Korona Królestwa Polskiego*), które to pojęcie stosowano na oznaczenie historycznych ziem polskich, niezależnie od ich aktualnej przynależności państwowej. W okresie rządów dwu ostatnich Piastów, orzeł biały na czerwonym tle stał się godłem państwowym Polski.

Znaczenie rządów Kazimierza

Niewątpliwą zasługą Kazimierza Wielkiego było zintegrowanie ziem, które jego ojciec włączył do

Piotr Hawatej/M-STUDIO

▲ Fragment grobowca króla, znajdującego się w katedrze wawelskiej. Kazimierz Wielki zmarł w 1370 roku, na tron polski wstąpił po nim król Ludwik Węgierski.

Królestwa Polskiego. To prawda, że Kazimierzowi nie udało się odzyskać Pomorza ani Śląska, ale dzięki sukcesom w polityce wewnętrznej zapewnił on państwu pomyślny rozwój gospodarczy, przeprowadził gruntowne reformy administracyjne, sądowe i wojskowe. W ważnym dla Polski momencie dziejowym, związanym z przesunięciem granic na wschodzie i nowymi zadaniami (stosunki z Litwą, polityka wobec podbitej ludności Rusi Halicko-Włodzimierskiej), pozostawił państwo silne, zasobne i scentralizowane. W pamięci potomnych pozostał „panem niewojennym”; prowadził wprawdzie wiele wojen, żadna z nich jednak nie zagrażała bytowi państwa.

◀ Pieczęć majestatyczna Kazimierza Wielkiego, awers i rewers. W 1338 roku mennica królewska rozpoczęła wybijanie srebrnych groszy, co było krokiem w kierunku przystosowania polskiego systemu monetarnego do wymogów europejskich. Grosz Kazimierza Wielkiego wzorowany był na monecie czeskiej.